

Socialinio lauko pažinimo problema

Paulius Kavaliauskas

Vilniaus universitetas, Bendrosios geografijos katedra, M. K. Čiurlionio 21, LT-2009 Vilnius
El.paštas: paulius.kavaliauskas.@gf.vu.lt

IVADAS

Viena įdomiausių šiuolaikinės visuomeninės geografijos sričių yra socialinio lauko fenomeno pažinimas. Pati socialinio lauko sąvoka, atsiradusi stiprėjant geografijos mokslo teoretizacijai (Bunge, 1962), ne tik kad išvirtino kaip viena svarbiausių visuomenės geografinio pažinimo krypčių, bet XX a. pabaigoje ėmė įgauti vis naujus sampratos bruožus (Benko, Strohmayer, 1997). Tai buvo susiję tiek su geografinio pažinimo metodologijos tobulėjimu, tiek ir su visuomenės teritorinės raidos procesų vidinio sudėtingumo augimu bei pačios visuomenės raidos dėsningumo prieštaravimo stiprėjimu.

Didžiosios tūkstantmečio pabaigos permainos, įvykusios Centrinės ir Rytų Europos socialiniame-ekonominiame gyvenime, dar labiau komplikavo visuomenės pažinimą, išskėlė naujus socialinio lauko identifikavimo uždavinius. Mūsų šalis pateko į patį šio socialinio virsmo sukurtį ir tiesiogiai pajuto nesustabdomų naujų visuomeninių procesų bangas. Per vieną dešimtmetį radikalčiai pasikeitė daugiau ar mažiau nusistovėjusi socialinė-ekonominė konjunkcija, iš sociumo gelmių atsipalaidavo iki šiol buvusios nuslopintos jėgos, prasiveržė paslėpta latentinė energija.

Suprantama, kad visa tai teikia ypatingą gilesnio mūsų visuomenės struktūrinio pažinimo (Česnavičius ir kt., 1999), Tautos likimo giluminių veiksnių išaiškinimo (Grigas, 1955; Ausiejus, 2000), socialinės transformacijos esmės atskleidimo svarbą (Mitrikas, 1995; Šabajevaitė, 1999). Šiame kontekste aktualėja ir visuomenės socialinio lauko pažinimas, neatidėliotinu

tampa šio lauko geografinių teritorinių ypatumų nustatymas. Visa tai pastūmėjo VU Bendrosios geografijos katedroje pradėti mokslinį tiriamąjį darbą „Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimas regioninės politikos kontekste“. Šio darbo pirmtaku tapo katedros bakalaurės G. Kaušylaitės bandymai pažinti socialinio lauko įtampas (Kaušylaitė, 1999; 2000).

Šiame straipsnyje autorius, kaip minėtų darbų mokslinis vadovas, siekia suformuluoti pagrindines metodologines išeities pozicijas ir apibrėžti numatomo tyrimo galimybes.

BENDROJI SOCIALINIO LAUKO SAMPRATA

Šiuo metu nebekyla abejonių dėl socialinio lauko, kaip fundamentalaus visuomeninio geografinio reiškimo, pripažinimo. Deja, iki šiol nėra aiškaus ir visapusiško šio fenomeno apibrėžimo. Netgi šiame straipsnyje vartojamas „socialinio lauko“ terminas toli gražu nėra visuotinai priimtas ar aprobuotas. Taip susiklostė dėl to, kad socialinis laukas, arba socialinė erdvė atsiskleidžia jo tyrinėtojams įvairiais pjūviais, fiksuojančiais tarpusavyje tarsi lyg ir nesusijusius šio reiškimo egzistavimo aspektus. Be to, socialinio lauko pažinimo krypčių nuolat daugėja, ir tai taip pat sunkina fenomeno kompleksinę sampratą, integruojančią visus galimus jo tyrimus. Pagaliau prisideda ir pats socialinio lauko, kaip intelektualinės abstrakcijos keliu suvokto reiškimo, virtualus pobūdis, suteikiantis jam tam tikrą mistifikacinę aurą.

Būdinga, kad socialinio lauko analizė buvo pradėta XX a. I pusėje, daugiausia bandant kiekybiškai

įvertinti ekonominių reiškinių teritorinę sklaidą veikiančias vidines jėgas. Šiai tyrimų kryptčiai buvo suteiktas netgi specifinis „socialinės fizikos“ (Bunge, 1962; Jonston, 1994) pavadinimas, atkreipiantis dėmesį į daugelio visuomeninių procesų giluminę analogiją tradiciniams fizikoje nagrinėjamiems procesams, netgi galimybę produktyviai naudoti jų tyrimuose fizikinius modelius. Viena seniausių ir integraliausių ekonominės rinkos teritorinei analizei pritaikytų koncepcijų – klasikinė A. Liošo sukurta ūkio išdėstymo ekonomikos teorija (Losch, 1954) – ekonominių jėgų teritoriniam laukui įvardyti netgi pasiūlė specialų „ekonominio kraštovaizdžio“ terminą. Tačiau šis terminas neprigijo, o palaipsniui vis plačiau įvairių socialinių-ekonominių jėgų teritorinei raiškai nusakyti imtas vartoti „gravitacinio lauko“ terminas, įtvirtinantis jau minėtą socialinės fizikos metodologiją (Jonston, 1994).

Šiame straipsnyje vartojama socialinio lauko (socialinės erdvės) sąvoka mokslinėje literatūroje atsiranda tik praeito šimtmečio pabaigoje, kada modernėjantis sociologijos mokslas ima vis labiau kreipti dėmesį į grynųjų socialinių reiškinių objektyviają raišką, bandydamas tai apibendrinti globaliniu ar nacionaliniu lygmenimis (Kukarkinas, 1984; Dridze, 1989; Berger, 1995; Berger, Lukman, 1995; Hollis, 1994; Benko, Strohmayr, 1997; Kavolis, 1998). Nors sociologai tradiciškai yra linkę šiam terminui teikti siauresnę prasmę, o kartais netgi vien socialinį psichologinį kontekstą (Grigas, 1998), autoriaus nuomone, jis vis tik kaip nė vienas kitas tinka visų sociume veikiančių jo giluminių jėgų, įskaitant ir etnogenezę (Gumiliov, 1990; Grigas, 1995), erdvinės raiškos būdai įvardyti.

Taigi, išlaikydamas bendrąjį socialinės fizikos kontekstą, socialinis laukas gali būti interpretuojamas kaip integralinis sociumo erdvinės raiškos fenomenas ir kaip įvairios specializuoto jo pažinimo kryptys. Tai daugiabriaunis reiškinys, kurio pažinimas sudaro gana sudėtingą kokybiškai besiskiriančių įvairių sociumo raiškos pusių tyrimų kompleksą. Galima pateikti tokią apibendrinančią socialinio lauko sampratą: *socialinis laukas – tai vientisą visuomenės struktūrą bei jos ryšius su teritorija formuojančių vidinių genetinių ir gravitacinių jėgų menamos erdvinės raiškos terpė, kurią galima analizuoti socialinės fizikos, socialinės psichologijos bei statistikos rodiklių sistemoje.*

Dabartiniame pažinimo lygyje būtina skirti dvi socialinio lauko reiškimosi formas:

- ◆ *gravitacinis socialinis laukas*, išreiškiantis struktūrizuotą sociumo bei jo veiklos elementų tarpusavio sąveikos jėgų erdvę;

- ◆ *balansinis socialinis laukas*, išreiškiantis priešingų prigimtinių socialinio vyksmo tendencijų bendro dialektinio koegzistavimo santykių bei pusiausvyros erdvę.

Pateikiamos socialinio lauko interpretavimo formos ir jų pažinimas sudaro geras gaunamų rezultatų praktinio panaudojimo sąlygas. Galima būtų išskirti šias socialinio lauko tyrimų naudojimo sritis:

- ◆ veiklos teritorinės raiškos dėsninumams nustatyti,
- ◆ socioekonominės sąveikos jėgoms matuoti,
- ◆ visuomeninių konfliktų arealams apibrėžti,
- ◆ migraciniams srautams prognozuoti,
- ◆ teritoriniam informacijos sklidimui įvertinti,
- ◆ teritorijos naudojimo politikai formuoti,
- ◆ teritorijos naudojimo limitams diferencijuoti.

GRAVITACINIO SOCIALINIO LAUKO PAŽINIMAS

Gravitacinis socialinis laukas yra esminė ir tradicinė prieš tai minėtos visuomeninės geografijos krypties – socialinės fizikos – tyrimų sritis. Šiuo metu yra sukaupta gausi literatūra įvairiais šio reiškinio analizės, ypač naudojamų standartinių fizikinių modelių socialinės adaptacijos, kalibravimo bei verifikavimo, klausimais. Būtina pažymėti, kad ši mokslinio pažinimo kryptis turi tiek gausų pasekėjų, tiek ir skeptikų ir net aršių kritikų būrį. Tai, ko gero, buvo neišvengiama dėl dviejų pagrindinių priežasčių:

- ◆ tyrimo metodų ir modelių, nustatytų vienoje mokslinio pažinimo (fiziniai mokslai) srityje, tiesioginio perkėlimo į kitą kokybiškai skirtingą pažinimo sritį (socialiniai mokslai) ir su tuo susijusių objektyvių adaptavimo sunkumų;

- ◆ pačių socialinių reiškinių bei struktūrų, pasižyminčių tiek stochastiškumu, tiek ir tikslingumu, kiekybinė analizės ir modeliavimo problemiškumo.

Apibendrinant sukaupią patirtį, būtų galima išskirti šiuos pagrindinius socialinio gravitacinio lauko matavimo rodiklius (Kavaliauskas, 1992): 1) trauką, 2) įtampą, 3) tankį, 4) stiprumą, 5) potencialą, 6) gradientą, 7) sklidimo (difuzijos) greitį.

Trauka yra fundamentali bazinė gravitacinio socialinio lauko teorijos sąvoka, ir yra teikiama kaip traukos jėgos fizikoje analogas, panaudojant tą pačią šio rodiklio raiškos formulę, t. y.:

$$F = -k_i m M / d^2;$$

čia F – trauka; m, M – sąveikaujantys objektai, arba struktūros; d – nuotolis tarp sąveikos dalyvių; k – faktoriai koeficientai; i – faktorių koeficientų indeksai.

Iš kitų gravitacinio socialinio lauko rodiklių pažymėtini yra įtampos (U), stiprumo (I), potencialo (P) ir tankio (T) rodikliai, kuriems matuoti galima taikyti šias formules (Kavaliauskas, 1992):

$$U_i = (k' k'' \dots M_i / d_{ii}^2) + (k' k'' \dots \sum_j M_j / d_{ij}^2),$$

vidinė įtampa   išorinė įtampa

$$I = U_i / Q_i,$$

$$P_i = k' k'' \dots \sum_j M_j / d_{ij},$$

$$T = \sum_i P_i / \sum_j S_j;$$

čia M – sąveikaujantys objektai, arba struktūros, d – nuotolis tarp sąveikos dalyvių; k' , k'' – faktoriainiai koeficientai; S – bendras teritorinių vienetų plotas; Q – funkcinių naudmenų plotas; i, j – sąveikos dalyvių indeksai.

Nepaisant gravitacinio lauko analizės populiarumo Vakarų šalyse ir netgi buvusioje Sovietų Sąjungoje jos egzistavimo paskutiniu metu dešimtmečiu, šie tyrimo metodai nelabai domino Lietuvos geografus ir planuotojus. Išskyrus fragmentinius bandymus nustatyti miestų įtakos zonų ribas (Vaitekūnas, Kunčina, 1976 ir kt.) bei straipsnio autoriaus atliktus šalies vidinio rekreacinio lauko tyrimus (Kavaliauskas, 1989–1990), išsamesnių gravitacinio socialinio lauko tyrimo darbų pagal šią metodologiją taip ir nebuvo atlikta.

BALANSINIO SOCIALINIO LAUKO PAŽINIMAS

Balansinio socialinio lauko samprata yra iš esmės naujas socialinio lauko fenomeno bendro pažinimo pjūvis. Atsiradusi sociologijos mokslo gelmėse ji išreiškė fundamentalių sociumo raidos dėsnų paiešką, siekį apibendrinti jo dinamikos varomąsias jėgas, savotiško genetinio kodo, reguliuojančio sociumo vystymąsi, paiešką. Įdomu, kad šioje fundamentalioje sociografijos srityje nemažai pasidarbavo ir Lietuvos sociologai.

Dar tarpukario Lietuvoje buvo propaguojamos mintys apie atskirus reiškinius nulemiančių jėgų dialektinę prieštarą ir jos įtaką bendrai reiškinio raidai (Leonas, 1939). Antrojo tūkstantmečio pabaigoje prieštarą sociumo vystymąsi lemiančių jėgų struktūrą labai aktyviai stengėsi atskleisti vienas žymiausių lietuviškosios sociologijos atstovų – V. Kavolis (Kavolis, 1994; 1995; 1996; 1998). Savo teikiamoje civilizacijos sampratoje jis akcentavo jos daugiadimensiškumą, atstovaujamą būtinųjų socialinės įtampos ašiu, reikalingų subalansuotai gyvybingai civilizacijos apykaitai. Šis autorius aiškiai nustato genetinių socialinių jėgų prieštaros dialektinį būtinumą, kaip harmoningos raidos sąlygą, nes vienai laikyusiai per daug susilpnėjus arba įgijus vyraujančią galią, civilizacija sustingsta ir nebepajėgia atsinaujinti. Tačiau būtina pripažinti, kad V. Kavolio nurodytos įtampos išreiškia tik sunkiai nustatomus teoretizuotus predikatus: kontrolę ir išsilaisvinimą, internalizaciją ir eksternalizaciją, racionalumą ir vitalumą, susi-

saistymą ir atsijungimą, empiriką ir transcendenciją, hierarchiją ir lygybę, natūralumą ir dirbtinumą, universalumą ir partikuliarumą, praeitį ir ateitį, plėtimąsi ir stabilizaciją (Kavolis, 1994). Tai intelektualinės priešybės, kurios išsiskirdamos ir judėdamos skirtingomis kryptimis suardo buvusį bendrų procesų sujungtą kultūrinį poligoną ir gimdo civilizacijos krizes (Kavolis, 1996).

Formuojant balansinio socialinio lauko sampratą tolesnius reikšmingus žingsnius žengė kitas žymus šiuolaikinis lietuvių sociologas – R. Grigas, sukurdamas savąją „socialinių įtampų laukų“ koncepciją ir adaptuodamas ją Lietuvos sąlygoms (Grigas, 1995; 1998). Socialinę įtampą, arba dichotomiją šis autorius apibrėžė kaip tam tikroje socialinių santykių erdvėje ir laike išsidėstančius faktus, įvykius, procesus ir jų konfigūracijas, išreiškiančias priešingus poliūs, priešingas socialinio vyksmo tendencijas. Dichotomijos polių susidūrimas, ypač kurios nors vienos priešybės vyravimas, paprastai yra lydimas konfliktinių situacijų ir išveda socialines struktūras iš iki tol turėtos dinaminės pusiausvyros, išryškina jų disfunkcionalumą ir gimdo tiek jėgas, siekiančias tai likviduoti, tiek ir pasipriešinimą. Kuo labiau aktualėja ir intensyvėja socialinė kaita ir kuo labiau vėluoja adekvati socialinė rekonstrukcija, tuo labiau plėtėja ir gausėja socialinių įtampų laukai bei juos lydintys konfliktai (Grigas, 1998).

Taigi P. Leono ir V. Kavolio nustatytos civilizacijos priešybių santykių bendrosios nuostatos R. Grigo koncepcijoje yra orientuojamos į socialinių įtampų analizės plotmę, tuo susijungdamos su šiuolaikinėje sociologijoje aktyviai plėtojama konflikto teorija (Fisher, Brown, 1994; Darendorf, 1996; Zdravomyslov, 1996 ir kt.). Kartu R. Grigas atkreipia dėmesį į socialinės tendencijos teigiamumo ar neigiamumo kriterijaus reliatyvumą, propaguodamas tam savo teikiamą universalųjį kriterijų, apimantį tautos išlikimą ir visavertį kultūrinį evoliucionavimą, visuotinę integraciją bei humanistinę civilizacijos kryptingumą. Pagaliau jis nurodo ir svarbiausias įtampų pažinimo bei sprendimo problemas – tai socialinio lauko ašiu, apie kurias sukasi priešingos socialinio vyksmo tendencijos, suradimas (teorija) ir dinaminės pusiausvyros tarp jų nustatymas (praktika).

Pripažįstant didelį anksčiau minėtų lietuvių sociologų indėlį į fundamentalią socialinio lauko pažinimo teoriją, tenka konstatuoti ir, deja, kol kas nepakankamą šio fenomeno analizės metodinę bazę. Iš tiesų, kol kas daugiau apsiribojama tik problemos formulavimu, bendrąja jos svarbos propaganda, teorinių pamatų gludinimu. Neaiškūs lieka balansinio socialinio lauko analizės rodikliai, kiekybinio vertinimo galimybės, kol kas nenusistovėjusi netgi galimų socialinių įtampų tipologija, pvz., jau minėtas R. Gri-

gas yra teikęs net tris ganėtinai besiskiriančius šios tipologijos variantus.

Vis tik bene didžiausiu šios sociologų darbuose pristatomos pažinimo krypties trūkumu tenka laikyti jos eksteritorialumą, t. y. erdvinės diferenciacijos ne tik tarp kultūrų, bet ir valstybių viduje tylų apėjimą. Tai objektyviai nulemia ligšiolinis geografų nedalyvavimas balansinio socialinio lauko tyrimuose bei jo teorijos formavime. Būtent noras ištaisyti šią padėtį ir paskatino VU Bendrosios geografijos katedros sociogeografus pabandyti ištraukti į šiame straipsnyje teikiamos problemos sprendimą.

Pirmiausia norėtūsi aiškiau nusistatyti balansinio socialinio lauko tipologiją, nes sociologų nuomonės šiuo požiūriu kol kas skiriasi. Mūsų nuomone, tikslinga būtų išskirti šias kokybiškai skirtingus sociumo raidos aspektus apimančias socialinių antinomijų (dichotomijų) reiškimosi ašių klases: 1) demografinę, 2) kultūrinę, 3) ekonominę, 4) teisinę ir 5) politinę. Išvardytos klasės pakankamai plačiai apima visą galimą socialinių priešybių dialektinės raiškos erdvę ir detalesnis skaidymas suponuotų tik žemesnio taksonominio lygmens įvedimą, t. y. poklasių išskyrimą. Galutinai šią problemą bus galima išspręsti nustatant bendrąją rūšinę socialinio lauko antinomijų nomenklatūrą. Tai labai svarbi ir nelengvai sprendžiama balansinio socialinio lauko pažinimo metodologijos problema, be kurios bus neįmanoma konstruktivi šio fenomeno analizė. Deja, net ir bene išsamiausiame iki šiol R. Grigo teikiamoje antinomijų schemeje (Grigas, 1998) yra gana daug nelygumų, kartais netgi loginio nekorektiškumo. Ir pats autorius šis savąjį darbą kol kas linkęs laikyti tik žvalgybinu ar net eseistiniu.

Norėtūsi pabrėžti, kad antinomijų paieška, tipologija ir atranka turėtų neapsiriboti tik sociofilosofiniu jų išaiškinimu, o apimti ir konkretaus tyrimo santykinio vertinimo rodiklių bei galimybių nustatymą. Ypač svarbu išryškinti teritoriškai diferencijuotas, arba teritoriškai jautrias antinomijas, sudarančias socialinio lauko geografinio pažinimo pagrindą, kuris atskleidžia šio lauko erdvinės raiškos dėsninumus bei tokios diferenciacijos priežastis. Galima būtų prognozuoti šiuos balansinio socialinio lauko matavimo rodiklius (jais išreikštume kiekybines balansinio socialinio lauko charakteristikas):

- 1) intensyvumą, nustatantį bendrąją antinominės prieštaros reiškimosi lygmenį;
- 2) įtampą, atspindinčią antinominės prieštaros disharmoniją;
- 3) slėgį, atspindintį disharmoniškų antinomijų skaičių teritorijoje;
- 4) rišlumą, išreiškiantį antinominių prieštarų tarpusavio koreliaciją;
- 5) iškreipimo (distorcijos) greitį, išreiškiantį išbalansavimo virsmo spartą.

Tačiau sudėtingiausia vis tik turėtų būti realizuoti kraštovarkinius socialinio lauko pažinimo poreikius, ypač antinominių ašių optimalaus balanso parametrus bei leistinos prieštaros jose ribas. Tai būtų socialinio lauko taikomojo pažinimo pamatai, ant kurių turėtų būti formuojama konkrečių rekomendacijų regioninei socialinei-ekonominei politikai sistema.

Suprantama, kad tai daug pastangų ir laiko reikalaujanti mokslinė ir praktinė problema, kurios sprendimas galėtų ženkliai prisidėti prie mūsų krašto raidos optimizavimo, jame vykstančių procesų tikslingo reguliavimo. Geografai tiesiog privalo šioje svarbioje srityje tarti savo žodį.

IŠVADOS

1. Socialinis laukas išreiškia visuomenės struktūrą bei jos ryšius su teritoriją formuojančių vidinių genetinių ir gravitacinių jėgų vientisa menamos erdvinės raiškos terpe, kurią galima analizuoti socialinės fizikos, socialinės psichologijos bei statistikos rodiklių sistemoje.

2. Dabartiniame pažinimo lygyje būtina išskirti dvi socialinio lauko reiškimosi formas: gravitacinę ir balansinę socialinę lauką.

3. Gravitacinis socialinis laukas, išreiškiantis struktūrizuotų sociumo bei jo veiklos elementų tarpusavio sąveikos jėgų erdvę, gali būti analizuojamas pagal šiuos rodiklius: trauką, įtampą, tankį, stiprumą, potencialą, gradientą, sklidimo greitį.

4. Balansinis socialinis laukas, išreiškiantis priešingų prigimtinių socialinio vyksmo tendencijų bendro dialektinio koegzistavimo santykių bei pusiausvyros erdvę, gali būti analizuojamas naudojant šiuos kriterijus: intensyvumą, įtampą, slėgį, rišlumą bei iškreipimo greitį.

5. Socialinio lauko geografinis pažinimas yra reikalingas nustatant veiklos teritorinės raiškos dėsninumus, matuojant socioekonominės sąveikos jėgas, apibrėžiant visuomeninių konfliktų arealus, prognozuojant migracinius srautus, įvertinant teritorinę informacijos sklidimą, formuojant teritorijos naudojimo politiką ir diferencijuojant teritorijos naudojimo limitus.

Gauta
2001 01 18
Parengta
2001 04 08

Literatūra

- Ausiejus B. (2000). *Lietuva ir jos žmonės amžių raidoje*. Vilnius: Litimo.
- Benko G., Strohmayr U. (ed.) (1997). *Space and social theory*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Berger P. L. (1995). *Sociologija*. Kaunas: Litterae universitatis.

- Berger P., Lukman T. (1995). *Socialnoje konstruovaniye realnosti*. Moskva: Medium.
- Bunge W. (1962). *Theoretical geography*. Lund: Lund University Press.
- Česnavičius A. ir kt. (1999). *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: LFSI.
- Darendorf R. (1996). *Modernusis socialinis konfliktas: esė apie laisvės politiką*. Vilnius: Pradai.
- Dridze T. M. (red.) (1989). *Prognoznoje socialnoje projektirovanije*. Moskva: Nauka.
- Fisher R., Brown S. (1994). *Gute Beziehungen. Die Kunst der Konfliktvermeidung, Konfliktlösung und Kooperation*. München: Wilhelm Heine Verlag.
- Grigas R. (1995). *Tautos likimas (sociologinė apybraiža)*. Vilnius: Rosma.
- Grigas R. (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius: VPU leidykla.
- Gumiliov L. N. (1990). *Geografija etnosa v istoričeskij period*. Leningrad: Nauka.
- Hollis M. (1994). *The philosophy of social science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jonston R. J. (ed.) (1994). *The dictionary of human geography*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Kaušlyaitė G. (1999). *Socialinio įtampos lauko problema (kursinis darbas)*. Vilnius: VU.
- Kaušlyaitė G. (2000). *Socialinio įtampos lauko identifikavimas (mokslinis pranešimas)*. Vilnius: VU.
- Kavaliauskas P. (1989–1990). Lietuvos pajūrio rekreacinio įsivavinimo problema. *Geografinis metraštis*. 25–26: 246–255.
- Kavaliauskas P. (1992). *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia.
- Kavolis V. (1994). Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva. *Kultūros barai*. 7: 5–6.
- Kavolis V. (1995). *Kultūrinė psichologija*. Vilnius.
- Kavolis V. (1996). *Kultūros dirbuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis V. (1998). *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kukarkinas A. (1984). *Anapus gerovės*. Vilnius: Mintis.
- Leonas P. (1939). *Sociologija*. Kaunas: Sakalas.
- Losch A. (1954). *The economics of location*. New Haven: Yale University Press.
- Mitrikas A. (1995). *Permainų metas: tapatumo ieškojimas*. Vilnius.
- Šabajevaitė L. (1999). *Lietuvos socialinė transformacija (1990–1997 metai)*. Vilnius: VU leidykla.
- Vaitekūnas S., Kunčina J. (1976). Nekotoryje metody opredelenija zon tiagotenija gorodov. *Problemy geografii naselenija i ispolzovanija teritorii*. Tbilisi. 115–131.
- Vanagas J. (1996). *Miesto sociologijos pagrindai*. Vilnius: Aldorija.
- Zdravomyslov A. (1996). *Sociologija konflikta*. Moskva: Nauka.

Paulius Kavaliauskas

THE PROBLEM OF COGNITION OF THE SOCIAL FIELD

S u m m a r y

Interpretation of the social field is one of the most significant problems of human geography. The process of

socio-economical development cannot be successful without comprehensive cognition of different aspects of the social field, especially of its spatial expression. There are some crucial objectives for using the results of social field research:

- ◆ determination of the rules of territorial expression of the human action;
- ◆ estimation the socio-economical interaction;
- ◆ determination of the human conflict areas;
- ◆ prognosis of the migration flows;
- ◆ evaluation of the diffusion or the innovations;
- ◆ shaping the policy of territorial usage;
- ◆ differentiation of the development limits.

The social field means the structural or interaction media of internal genetic and gravitation forces of the human society which are possible to cognise by the methods of social physics, social psychology and statistics. It is necessary to differentiate between the two kinds of social field:

1. Gravitation social field, which expresses the space of interaction of the elements of the structured society or its activity.

2. Balanced social field, which expresses the space of dialectic coexistence and the equilibrium of the antinomic tendencies of social development.

The main indices of gravitation social field traditionally are identified as gravity force, tension, density, strength, potential, gradient and speed of spreading (diffusion). Lithuania has poor experience in investigating the gravitation social field, mostly in the sphere of determination of the zones of influence of the biggest cities and internal recreational field.

The balanced social field is a newer phenomenon for human geography. Preliminarily some indices for the cognition of the balanced social field were worked out. These are:

- ◆ intensity as the general level of contradiction of the antinomic tendencies;
- ◆ tension as the disharmony of contradiction of the antinomic tendencies;
- ◆ pressure as the number of the antinomies;
- ◆ coherence as a correlation between the antinomies;
- ◆ speed of the disturbing (distortion) as an expression of the rapidity of the process of transgressing the equilibrium of antinomies.

Another main problem is a typology of the conflicting antinomies as a main objective of the balanced social field. In our opinion, some classes such as demographic, cultural, economic, legal and political might be distinguished.

Unfortunately, up to now this kind of social field is only an object of sociological research, and Lithuanian sociology has made very important steps in the sphere of its recognition. So, the invasion of geographical methodology is more than necessary, and the Department of General Geography of Vilnius University has started a special investigation of this theme in 2001.